

УДК 373.2.015.3:172.15-056.264

ФОРМУВАННЯ ПЕРШООСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В РІЗНИХ ВИДАХ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Тесленко С.О., викладач кафедри дошкільної освіти
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглядається питання щодо формування першооснов національної свідомості в дітей з особливостями психофізичного розвитку засобами художньо-мовленнєвої діяльності, висвітлено сутність понять «почуття патріотизму», «національна свідомість», «національно-патріотичне виховання», «інклюзивна освіта»; розкрито поетапну роботу з формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, національна свідомість, діти з особливими потребами, художньо-мовленнєва діяльність, інклюзивна освіта.

В статье рассматривается вопрос относительно формирования первоначальных основ национально-го сознания у детей с особенностями психофизического развития средствами художественно-речевой деятельности, освещена сущность понятий «чувство патриотизма», «национальное сознание», «национально-патриотическое воспитание», «инклюзивное образование»; раскрыта поэтапная работа по формированию первоначальных основ национального сознания у детей с особыми потребностями.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, национальное сознание, дети с особыми потребностями, художественно-речевая деятельность, инклюзивное образование.

Teslenko S.O. FORMATION OF INITIAL BASICS OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN VARIOUS TYPES OF ARTISTIC-SPEECH ACTIVITY

The article deals with the question of the formation of the initial basics of national consciousness in children with special needs, particularly with peculiarities of psychophysical development, by means of artistic and speech activity. The essence of the concepts of “feeling of patriotism”, “national consciousness”, “national-patriotic education” and “inclusive education” is highlighted; phased work on the formation of national consciousness in children with special needs is disclosed in the article.

Key words: national consciousness, national-patriotic education, children with special needs, children with peculiarities of psychophysical development, artistic-speech activity, inclusive education.

Постановка проблеми. Концептуальними положеннями державних документів (Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.), Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки (2015 р.) передбачено формування першооснов національної свідомості ще на етапі дошкільного дитинства. На сучасному етапі гостро піднімається питання щодо виховання в дітей любові до Батьківщини, поваги до українських святинь, символів, традицій, бажання знати й насамперед спілкуватися українською мовою. Наразі Законом України «Про дошкільну освіту» визначене право дітей з особливими освітніми потребами здобувати освіту в інклюзивних групах закладу дошкільної освіти за місцем свого проживання. У Концепції розвитку інклюзивної освіти зазначено, що інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах на основі за-

стосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей [4]. Інклюзивні групи в закладах дошкільної освіти створюються для забезпечення умов дітям з особливими освітніми потребами, зокрема дітям з особливостями психофізичного розвитку, для розвитку та навчання спільно зі своїми однолітками, а їх головна мета – задоволення соціальних та освітніх потреб, організація корекційно-розвиткової роботи. Отже, актуальною в умовах сьогодення є проблема формування першооснов національної свідомості в дітей дошкільного віку, зокрема в дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений теоретичний аналіз науково-методичної літератури засвідчив, що питання навчання дітей з особливими потребами в інклюзивних умовах досліджувалися такими науковцями, як Л. Будяк, О. Василенко, Е. Данілавічюте, Т. Дегтяренко, В. Засенко, Т. Євтухова, А. Колупаєва, В. Ляшенко, Ю. Найда, О. Савченко, Т. Сак,

Т. Скрипник, Н. Софій, О. Таранченко, О. Федоренко, О. Чопік, А. Шевчук та ін.). Учені одностайно наголошують на тому, що концепція інклюзивної освіти віддзеркалює одну з найважливіших демократичних ідей: усі діти є активними членами суспільства. Під інклюзивною освітою вчені розуміють систему освітніх послуг, які надаються дитині з особливими освітніми потребами, зокрема з особливостями психофізичного розвитку, за місцем її проживання. Інклюзивна освіта передбачає створення такого середовища, в якому було б комфортно кожній дитині.

Питання національно-патріотичного виховання дітей висвітлювались у працях видатних класиків вітчизняної педагогіки (Г. Ващенко, О. Духнович, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.). Різні аспекти означеної проблеми на сучасному етапі досліджують І. Бех, А. Богуш, О. Вишневський, П. Гнатенко, П. Кононенко, В. Кузь, Т. Поніманська, Ю. Руденко, К. Чорна та ін. Ученими з'ясований зміст, форми, методи й прийоми формування патріотичних почуттів. Водночас проблема формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами висвітлена недостатньо.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити можливості художньо-мовленнєвої діяльності у формуванні першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж виховних напрямів на сучасному етапі найактуальнішим є національно-патріотичне виховання, під яким учені розуміють комплексну системну й цілеспрямовану діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів з формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави (Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015 р.)). На нашу думку, для розв'язання завдання суспільства (виховати національно свідомих громадян і патріотів) необхідно сформувати в дитини комплекс певних знань, патріотичних почуттів, створити оптимальні умови для формування першооснов національної свідомості. Національна свідомість є підґрунтям патріотич-

ного виховання, це глибинне усвідомлення своєї етнічної належності, це відчуття своєї причетності до української нації, готовність відстоювати й захищати права рідного народу, це повага до державної та національної символіки української держави, бажання спілкуватись українською рідною мовою. Саме в період дошкільного дитинства закладаються основи національної свідомості й самосвідомості, зароджуються національні почуття – комплекс емоцій, які фіксують суб'єктивне ставлення людей до своєї нації, її потреб, норм життя, а також до інших народів. Почуття патріотизму – одна з провідних цінностей, що мають сформуватись у дитини. Без цього її соціальне життя буде неповноцінним, вона не матиме можливості повністю реалізуватися в суспільстві. На думку І. Беха, базовими складниками почуття патріотизму є любов до народу, Батьківщини, держави; діяльна відданість Батьківщині; суспільна значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності [2, с. 2]. Учений наголошує на тому, що почуття патріотизму виникає з певного ставлення до себе, до інших. Оскільки патріотизм не тільки почуття, а й цінність у системі ціннісних орієнтирів людини, то за своєю структурою це розумово-емоційне утворення. Розумова складова частина надає йому усвідомленості, а емоція – сенсу [2, с. 3]. Саме тому складність процесу виховання патріотизму в дітей з особливими потребами пов'язана не з набуттям знань про нього, а з формуванням емоційного відгуку, емоційного переживання, адже в більшості таких дітей порушується емоційна сфера, їм складно визначити свій емоційний стан і стан своїх однолітків. І. Бех наголошує на тому, що сила кожного особистісно-психологічного утворення (якості, почуття, цінності) залежить саме від сили емоційного переживання, від його емоційної напруги. Погоджуємося з думкою І. Маматказін, що взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному й емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами, налагодженню дружніх взаємин [5, с. 4].

Важливим засобом формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами вважаємо художньо-мовленнєву діяльність. У багатьох науково-методичних дослідженнях показано можливість впливу музики, зображувального мистецтва на розвиток дітей дошкільного віку (Г. Волкова, Л. Журавльова, З. Ленів, І. Марченко, С. Миронова, М. Шеремет та ін.). А. Богуш, Н. Гавриш виокремлюють такі види художньо-мовленнєвої діяльно-

сті: театральномовленнєва, образотворчомовленнєва, музичномовленнєва, літературномовленнєва.

Усвідомленню дітьми культури свого народу, розумінню традицій і звичаїв сприяє художня література, яка посідає вагомe місце в загальній системі корекційної роботи з дітьми з особливими потребами. Нами було розроблено поетапну роботу з формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами. Так, перший (мотиваційно-ознайомлювальний) етап був спрямований на стимулювання дітей до вивчення текстів українського фольклору, його жанрів, поетичної творчості українських письменників. Значну роль відігравали вірші, прислів'я, приказки, у змісті яких віддзеркалений дух українського патріотизму. Наприклад, із теми «Мое рідне місто» добиралися такі поетичні твори: вірші (Б. Олійник «Чом у тебе очі сині?», В. Сосюра «Як не любити той край», Б. Лепкий «Рідний край», Н. Поклад «Рідний край», М. Бакай «У рідному краї»); прислів'я («За своїм краєм серце болить», «Людина без рідної землі – як соловей без гнізда», «Рідна земля і в жмені мила», «Рідний край – земний рай», «Та земля мила, де мати родила», «Кусень хліба на рідній землі важить дорожче, ніж тістечка в чужій країні», «За рідний край життя віддай», «Рідна сторононька – мати, а чужа – мачуха», «Про козаків читаємо – сміливими зростаємо»); приказки («Люби і знай свій рідний край», «Кожному мила своя сторона», «У рідному домі й вода солодка»). Зауважимо, що для кращого сприймання дітьми творів використовувалися такі методи й прийоми: обговорення змісту віршів; бесіди на морально-етичні теми; хвилинки доброти; уявний діалог з автором вірша.

Другий (діяльнісний) етап мав на меті цілеспрямоване використання художнього слова в навчально-виховному процесі з метою формування в дітей першооснов національної свідомості; він передбачав інтеграцію різних видів діяльності – художньомовленнєвої, театральномовленнєвої, ігрової, музичної та зображувальної. Зауважимо, що за кожним твором проводилася систематична робота в різних видах діяльності. Так, наприклад, розпочинаючи знайомство з віршем Наталки Поклад «Наша хата», обов'язково здійснювалася попередня робота: діти розглядали рушники, які висять у музичній залі, коридорах, сімейні рушники. Вихователь знайомив дітей із такими приказками: «Де сяє вишиття, там злагода й добре життя», «Хата без рушників – як родина без дітей». Рушники вважали сімейними оберегами, бо вони

оберігали рідну домівку від нещастя. Особлива увага вихователя акцентувалася на тому, що «рушники вважають національним символом українського народу, до них треба бережливо ставитись і бажано, щоб у кожній родині був вишитий сімейний рушничок».

На заняттях із розвитку рідного мовлення збагачували словник дітей синонімами (наприклад, рушник (який?) вишиваний, мальовничий, таємничий, різнобарвний, загадковий, волошковий), склали описові розповіді про них. Значна увага приділялася роботі з образними словами, які поступово вводилися в активний словник дітей. Наприклад, за віршем В. Симоненка «Вишивальниці», після того, як вихователь двічі повторила цей вірш на занятті, звертала увагу на образні вислови: «Діти, скажіть, із чим порівнював Василь Симоненко у своєму вірші рушник? (відповіді дітей). Так, правильно, з райдугою-доріжкою. А чому автор так назвав рушничок? Тому що український рушник – це символ нашого народу, і вишивальниці вишивають його різними кольорами, майже як у райдузі. А оскільки український символічний рушник довгий, то Василь Симоненко порівняв його з доріжкою й білими човнами, адже ці рушнички – білі. І вишиті на них лебеді, як символ чистоти, вірності, мужності, начебто плавають на човні».

На заняттях із музики діти розучували танок із вишитими рушниками, прослуховували запис відомої української пісні «Рідна мати моя». Під час мовленнєво-зображувальної діяльності діти ліпили, робили аплікації, ескізи-замальовки своїх рушників, які пропонувалося надалі вишити з батьками. І завершувала роботу з віршем театральномовленнєва творчість дітей: їм пропонувалося скласти свої розповіді про сімейні рушнички-обереги й розіграти певні ігри. І. Марченко вважає театралізовану діяльність важливим засобом корекції та розвитку мовлення, його виразності, оскільки театралізовані вистави навчають слухати мовлення оточуючих, сприяють формуванню дикції, артикуляції, навчають розпізнавати емоційний стан людини за мімікою, рухами, інтонацією [6, с. 49]. Під час створення вистави дитина перевтілюється у сценічний образ, створює його за допомогою експресивних засобів, учиться творчо застосовувати художньомовленнєвий і музично-пластичний досвід. Дослідниця наголошує саме на тому, що цей вид діяльності формує досвід соціальних навичок поведінки, «дає можливість дитині вирішувати проблемні ситуації від особи будь-якого літературного героя, що допомагає по-

долати нерішучість, невпевненість у собі, навчає виражати свої думки, розвиває зв'язне мовлення дітей» [6, с. 49]. С. Русова зазначала, що діти щиро включаються в театралізовану діяльність, стимульовану літературними, ігровими, особистісними мотивами. У них виникає потреба в грі, що формується під впливом літературного твору, а також потреба в самовираженні, спілкуванні, пізнанні себе через відтворення різних образів. Драматизація, на думку вченої, не тільки сприяє мові, а й розвиває уяву й те внутрішнє наслідування, яке впливає на розвиток симпатії [7, с. 213]. Під час роботи з формування патріотичних почуттів дітям пропонували розігравати ігри за сюжетами народних свят. Так, до свята Різдва розігравалися обряди колядування, на старий Новий рік – обряди щедрування, засівання; до свята Стрітіння – обряди закликання птахів, до свята Івана Купала – обряди плетіння вінків, співи купальських пісень. Співи, які супроводжували драматизацію, таночки, переодягання в українські костюми, прикрашання групової кімнати, виховували в дітей патріотичні почуття, вони відчували емоційне піднесення й отримували естетичну насолоду та прекрасні переживання, які залишаться з дитиною на все життя. На думку А. Богуш, настрої дитини, в якому поєднуються й релігійне, й естетичне, і національно-патріотичне почуття, може стати основою для розвитку в них високої ідейності та проростання любові до свого народу [3, с. 4].

Музично-мовленнєва діяльність також ефективно впливає на формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими потребами. Прослуховуючи народні мелодії, наспівуючи разом із вихователем народні пісні, розігруючи музичні ігри-забавлянки, граючи на музичних інструментах, діти розширювали свої знання з історії українського народу, побуту, культури, навчалися трудовим діям, невимушено засвоювали риси національного характеру, які відбиваються в пісенній творчості народу. Так, під час музично-мовленнєвого заняття «У світі музичних інструментів» дітей знайомили з кобзою, сопілкою, бандурою, історією їх виникнення, діти мали можливість послухати звучання цих інструментів, упізнавати на слух, який інструмент грає, пограти на сопілочці, що сприяло залученню дітей до культури рідного краю, розвитку пізнавальної активності, вихованню поваги до національних цінностей, а під час прослуховування української народної

пісні «Повішу я колисочку» діти знайомилися з родинною обрядовістю, із задоволенням підспівували колискові «Ой ходить сон», «А-а котики два», що не тільки сприяло формуванню основ національної свідомості, а й здійснювало терапевтичний вплив на психіку дитини.

Виховним аспектом декоративно-вжиткового мистецтва є його вплив на почуття, емоції та морально-етичну сферу особистості. Для того, щоб дитина з особливими освітніми потребами була здатна відчувати радість від своєї чи чужої творчості, реалізованої в художньому виробі, їй необхідно мати певну інформаційну підготовку, достатній розвиток уяви й чуттєвої сфери [1, с. 61]. Під час образотворчо-мовленнєвої діяльності діти отримували знання про національне мистецтво, розширювали сенсорний досвід, у дітей розвивалась уява, мислення, дрібна моторика, естетичний смак, уміння діяти в колективі. Із метою формування першооснов національної свідомості, почуття патріотизму проводилися заняття з ознайомлення дітей із різними видами українського розпису, писанкарством, мистецтвом виготовлення ляльок-мотанок. Під час розписування писанок діти не тільки знайомилися із символікою, кольорами, трудовими діями, з традиціями, їх заворожувала сама робота з фарбами, писачком, вогнем: вони експериментували з кольорами, мали можливість створити власний виріб, що сприяло накопиченню позитивного емоційного досвіду й розвитку їхніх творчих здібностей.

Висновки з проведеного дослідження. На нашу думку, така робота сприяла не тільки розвитку в дітей з особливими освітніми потребами першооснов національної свідомості, а й розвитку компенсаторних функцій особистості дитини. Педагогічними умовами формування першооснов національної свідомості в дітей з особливими освітніми потребами засобами художньо-мовленнєвої діяльності стали такі: забезпечення емоційно-почуттєвого сприймання й розуміння дітьми змісту художніх творів; комплексне використання художнього слова як системоутворювального чинника в різних видах діяльності; включення дітей у різні за змістом та емоційно привабливі за формою види художньо-мовленнєвої діяльності.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в підготовці майбутніх педагогів до формування патріотичних почуттів у дітей з особливими освітніми потребами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базилевська О. Формування громадянської культури та національної свідомості в учнів з особливим освітніми потребами шляхом упровадження петриківського розпису в позаурочну роботу. Особлива дитина: навчання і виховання. 2016. № 2. С. 61.
2. Бех І. Патріотизм має бути дієвим. Дошкільне виховання. 2016. № 8. С. 2–3.
3. Богуш А. Національно-патріотичне виховання в дитячому садочку. Дошкільне виховання. 2016. № 4. С. 4.
4. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ МОН України № 912 від 01.10.2010 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>.
5. Маматказін І. Інклюзивне навчання. Система корекційно-розвивальної допомоги учням. Дефектолог. 2017. № 5(125). С. 4.
6. Марченко І. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Спеціальність: корекційна освіта (логопедія). К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 288 с.
7. Русова С. Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. Кн. 1 / За ред. Є. Коваленко; упоряд., передм., прим. Є. Коваленко, І. Пінчук. К.: Либідь, 1997. 272 с.